

ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХІ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО РЕФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ООН

Дуцяк І. З.

Вступ

Початок російсько-української війни у 2014-му році викликав потребу, окрім іншого, пояснити її причину. Відтоді згадана проблема стала предметом аналізу багатьох дослідників. Водночас, з настанням повномасштабної агресії потреба в розумінні причин збройного протистояння стала особливо важливою. Це пов'язано з тим, що до війни прилучилась дуже велика кількість країн (накладаючи на агресора економічні санкції та допомагаючи Україні озброєнням, медичними засобами та ін.). З регіональної війни збройне протистояння перетворилося у протистояння світового масштабу (з високим ступенем імовірності застосування атомної зброї). Гострота і масштабність цієї війни обов'язково повинна призвести після її завершення до вдосконалення принципів та механізмів провадження міжнародної безпекової політики аби в подальшому зменшити ризики виникнення таких катаклізмів. Одним з напрямів вдосконалення міжнародної безпекової політики може бути запровадження інституту формально зафіксованих норм міжнародного права для превентивного санкціонування тих держав, які прямують до високоагресивного стану. Щоб виявити однозначні критерії прямування держави до загрозового для оточуючих стану, треба володіти глибоким розумінням причин, завдяки яким актор міжнародних відносин може ставати воєнною загрозою для оточуючих держав. Обмежимо дослідження, виконуване згідно з описаним напрямом, аналізом причин лише згаданої російсько-української війни першої третини ХХІ-го століття.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Суть проблеми можна пояснити на аналогії зі становленням злочинця та засобами профілактичного впливу на цей процес. (Така аналогія цілком обґрунтована, оскільки загарбницька війна є також злочином, однак вчинюваним державою, тобто спільнотою людей). Людина формується як злочинець в умовах певного середовища. Якщо ті, хто оточує згадане середовище, будуть санкціонувати його (середовище) за утримання сприятливих умов для формування злочинців, то: 1) спонукатимуть це середовище до оздоровлення; 2) послаблюватимуть його, щоб знизити спроможність завдавати шкоду оточуючим (у разі небажання оздоровитись).

Інститут санкціонування широко застосовується в міжнародній безпековій політиці. Однак, можна припустити, що цей інструмент має великий невикористовуваний потенціал. Згідно з наведеною попередньою аналогією, йдеться про те, що санкціонувати треба не тільки з метою припинити агресію, або недопустити початок вже запланованої агресії, а з метою мінімізувати ризик потрапляння держави у стан агресивності. Щоб конкретизувати, що таке стан агресивності, чи є якісь однозначні індикатори такого стану, треба оглянути причини воєн, з'ясувати, які з умов, що призводять до таких причин, піддаються регулюванню. Системний виклад причин воєн є великою науковою проблемою, пошук розв'язку якої не є предметом цього дослідження. Можна спробувати знайти відповідь на сформульовану практичну проблему, проаналізувавши якісь конкретні війни. Водночас, багатий матеріал для такого аналізу дає російсько-українська війна першої третини ХХІ-го століття. Отже, спробу виявити однозначні критерії умов, які сприяють виникненню агресивних прагнень, буде виконано на матеріалі згаданої війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідниками запропоновано різні пояснення причин аналізованої російсько-української війни. Зважаючи на це можна припустити, що війна спричинена не однією причиною, а набором причин, які можуть мати різну вагу. Запропоновано, зокрема, такі пояснення:

1. Існування незалежної України неприйнятне для РФ, оскільки у минулому, приєднавши територію України, Московське царство «проголосило себе імперією, привласнило стародавнє найменування України – Русь – та всю історію України-Русі, зокрема й давньоруську державність»¹. Зважаючи на це, існування незалежної України «робить історію Росії урізаною, руйнує міф про тисячолітню державність, європейську ідентичність» [там само]. Зазначена обставина, як пояснення можливої причини війни, справді повинна бути неприємною громадянам РФ – виявляється, що велич їхньої історії значно менша, а їхні історики постають фальсифікаторами (це і репутаційні втрати для поколінь істориків, і дис-

¹ Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український Тижень*. 2014. 23 жовтня. № 42 (362). С. 28.

комфорт від самоусвідомлення спільнотою себе як обдурювачів самих себе та інших). Водночас можна піддати сумніву достатність згаданого чинника для самостійного статусу «причини війни» – адже в послідовному ряді трансформацій Московії* її історичні постійно видозмінювали історію цієї держави. Тому, черговий перегляд історії, а тим більше, створення адекватного до дійсності погляду на власну історію (якби відпала необхідність пошуку історичного підґрунтя ідеології імперіалізму), не мав би становити якоїсь проблеми. Крім того, зміна трактування історії на таку, що дає менше підстав для гордості, не змінює прибутки громадян (скажімо, від продажу нафти чи газу), не впливає на якість життя жодного з них. Поза тим, внаслідок об'єднання аналізованого чинника (як додаткової підстави для війни) з іншими, такий набір може сягнути критичного значення, активуючи волю до агресії.

2. Цілком реальною причиною війни є також «укорінені в російській ментальності ... реваншистські прагнення»². Загальновідомо, що в історії людства не одна війна мала своєю причиною реванш за приниження від програшу в попередніх конфронтаціях. В аналізованому прикладі йдеться про реванш за втрату частини колоній під час розпаду СРСР. У дещо інших формулюваннях натрапимо на цю причину в багатьох авторів, наприклад: «Росія хвора на імперський комплекс меншовартості, помилково прагнучи повернути собі статус наддержави, причому не шляхом створення конкурентної економіки, інновацій, спроможної торгівлі, тощо, а шляхом агресивних дій, як це колись робив СРСР»³, «Становлення державної незалежності України стало викликом імперській свідомості та психологічною травмою для російських імпершівіністів»⁴. Подібно, грецький дослідник Е. Карагіаніс відзначив, що для розуміння мотивів Росії треба взяти до уваги приниження внаслідок розвалу радянської імперії⁵.

* Термінологічне уточнення: країна, сучасна назва якої «Російська Федерація», періодично змінювала свою назву: Велике князівство Московське – Московська держава – Російська імперія – Радянський Союз – Російська Федерація. Під час вживання назви «Російська Федерація» виникає неоднозначність – в якомусь конкретному випадку може йтися тільки про країну в період її існування, починаючи з 1991 року, а в іншому випадку мова може йти про країну упродовж всього періоду її існування під різними згаданими назвами. Тому, країну, яка постала як Велике князівство Московське і поступово трансформувалася в РФ, називатимемо «Московія».

² Там само.

³ Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 104.

⁴ Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31.

⁵ Коваль Н. Фукідід у колгоспі тварин: грецький підхід до українсько-російського конфлікту. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 218.

Доцільно погодитися з думкою, що потреба здолати психологічну травму через набуття Московією статусу такої, що програла (постійний нарратив В. Путіна – розпад СРСР був великою геополітичною катастрофою) може спрямовувати політичну верхівку до реваншу, і є достатньою причиною для розгортання війни. Більше того, у всесвітній історії натрапимо на непоодинокі випадки, коли ідея реваншу спричинила війну.

3. Частина дослідників відзначила, що головною причиною аналізованої війни стала імперськість метропольного етносу РФ (той факт, що Московія після розпаду Радянської імперії залишилась імперією, є очевидним – в колоніальному статусі на її території перебуває все ще багато етносів). Водночас йдеться навіть не про те, що держава є імперією, тобто утримує колонії, а про те, що провадить експансіоністську імперську політику. На оцінку російської імперськості як головної причини російсько-української війни неодноразово натрапляємо в наукових дослідженнях у британських⁶ та польських⁷ періодичних виданнях. Всесвітня історія містить величезну кількість фактів, якими можна підтвердити тезу щодо імперіалізму як достатньої причини для війни. Колоніальні війни, як прояв імперськості – доволі поширене явище в історії воєн.

4. Інша можлива причина війни – «укорінені в російській ментальності антиукраїнські ідеологеми»⁸. До таких міфологем автор відносить такі переконання російської політичної еліти і пересічних громадян: «росіяни й українці є одним народом, воз'єднання їх в одній державі має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «Русского міра» з однією церквою, однією мовою та однією культурою; Україна є частиною Росії і не повинна існувати окремо від неї; Україна винна в дезінтеграції радянської імперії і викликаних цим негараздах Росії; незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для Росії; Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава»⁹. Згаданий вираз «укорінені в російській ментальності антиукраїнські ідеологеми» можна категоризувати як українофобію. Отже, маємо два питання: 1) чи є (і чи були такими

⁶ Рябчук М. Між абстрактною теорією та практичною політикою: погляд на українсько-російський конфлікт у британських наукових та експертних публікаціях. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 62.

⁷ Рябчук М. Єдність у різномірності: польські дослідники про українсько-російський конфлікт та війну на Донбасі. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 239, 281.

⁸ Василенко В. Вказ. праця. С. 29.

⁹ Там само.

раніше) етнічні спільноти Московської імперії українофобами? 2) чи етнічна нетерпимість може бути достатньою причиною для війни?

Розгляньмо перше питання. Ставлення росіян до українців у період до поглинання Московією України було таке, як і до всіх оточуючих її країн. Вся історія Московії, починаючи від захоплення Новгородської республіки, після чого Московія de facto стала імперією, була підпорядкована політиці експансії, тож сусідні етноси сприймалися як об'єкт наступного завоювання. З моменту, коли якась держава, втративши державність, стає колонією, її етнос поділяється на дві групи:

А. Одна група – ті, хто відстоює незалежність свого етносу. Їх метропольна нація називає зрадниками, мазепинцями, петлюрівцями, бандерівцями, нацистами, фашистами. Саме такі назви отримували ті українці, які відстоювали незалежність України. Метропольна нація їх в усі часи демонізувала, створюючи образ ворога.

Б. Інша група – ті, хто або приховував свою відданість ідеям незалежності, і ті, хто ставав байдужим до цих ідей, але ще за інерцією перебував в контексті рідної культури, чи на межі між чужою і рідною ідентичністю. Цю категорію осіб, імперська пропаганда засобами мистецтва, іншими засобами формування суспільної думки намагалась принизити, створити комплекс меншовартості і підштовхнути до втрати ідентичності, тобто до асиміляції. Така політика була універсальною, тобто вона стосувалась не тільки українців, а всіх колонізованих етносів Московії, яку після захоплення нею Новгородської республіки і по сьогоднішній день було б коректно називати Московською імперією.

Можна навести багато інших прикладів на підтвердження загальності думки, про неминучість етнофобії метропольного етносу до колоніальних етносів. Більше того, це стосується не тільки колоніальних етносів, але й тих, які імперія намагається поглинути і які перебувають у напівзалежному стані. Наприклад, коли Йосиф Броз Тіто (під час Другої світової війни він командував партизанським визвольним рухом супроти фашистів, а потім був президентом Югославії) відмовився підкорятися політиці Сталіна, його відразу віднесли до категорії вбивць і шпигунів.

Отже, росіяни засадничо мають українофобію, яка проявляється в демонізуванні борців за українську свободу і в політиці тотального приниження тих українців, які відкрито не виступають супроти метропольної нації з метою підштовхнути до виходу з некомфортного стану в напрямку до асиміляції.

Друге з поставлених раніше питань (чи етнічна нетерпимість може бути достатньою причиною для війни) є риторичним. Політична історія людства містить багато прикладів таких воєн. У підсумку

можна стверджувати, що, справді, українофобія може бути причиною аналізованої російсько-української війни.

5. Ще одне пояснення причин російсько-української війни – покладання вини за війну на Україну – для цього вибудовується альтернативна реальність у вигляді геноциду росіян українцями, громадянської війни (мовляв агресії з боку РФ насправді нема) та інше. Масштабність фабрикування фактів, залучення до цього не тільки масмедіа, але й наукових видань, провідних представників влади викликають довіру в частини чужоземних науковців – адже як можна припустити, щоб науковець, високий посадовець говорив неправду, ризикуючи репутацією, а отже й кар'єрою, як це є в демократичному світі. Серед прибічників такого підходу переважно автори російської наукової періодики і вони, на жаль, узгоджені з маніпулятивними спотвореннями стану справ, які продукує російська пропаганда – збройний напад РФ на Україну подано як захист; фразою «не залишалось іншого виходу» намагаються зняти вину з агресора (не було іншого виходу, щоб повернути колонію, але поза тим інший вихід був – дати можливість сусіднім державам самостійно вирішувати в спілці з ким вони будуть досягати свою безпеку); агресор, підбурювач (РФ) поданий як спостерігач, миротворець; порядок від Владивостока до Ліссабона, безпека РФ повинні полягати у позбавленні безпеки сусідніх з нею країн¹⁰.

6. Одним з пояснень причин війни, на яке можна нерідко натрапити в чужоземній науковій періодиці, є те, що війну спровокував Захід, НАТО, оскільки РФ не залишалось іншого вибору, щоб захистити свою безпеку¹¹. Серед прибічників такого підходу частіше можна натрапити на російські прізвища і вони, на жаль, також узгоджені з маніпулятивними спотвореннями стану справ, які продукує російська пропаганда.

7. Однією з причин війни дослідники називають потребу/можливість посилити свій поступ за рахунок використання «промисловості, вигідного геополітичного положення, інтелектуального потенціалу й великих людських ресурсів» Укра-

¹⁰ Набок С. Альтернативна реальність кремлівської пропаганди: конфлікт «на Україні» в російському політичному, медійному й науковому дискурсі. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 292.

¹¹ Коваль Н. Вічне повернення до «вічної Росії»: виклики «української кризи» для французького інтелектуального дискурсу. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 144.; Кулик В. Неодностайна підтримка: американський науково-експертний дискурс про конфлікт в Україні й довкола України. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*: монографія / за ред. В. Кулика. Київ, 2020. С. 27–33.

їни¹², для відновлення колишньої величі потрібна Україна «з її територіями, ресурсами та людським потенціалом»¹³. Той факт, що загарбники приходять щоб відібрати чуже, поглинути людські, природні та, в широкому сенсі, культурні ресурси, мабуть ні в кого не викличе заперечень. Водночас, щодо конкретного прикладу аналізованої війни можуть виникнути сумніви. Адже, якщо країна з двома відсотками світового населення володіє сорока відсотками корисних копалин, і величезною частиною суші, то виникає думка, що і в разі дев'яности відсотків природних ресурсів їх також буде мало. Напрошується вислів давньогрецького філософа, що бідний не той в кого мало, а той, кому увесь час не вистачає. Отже, здобуття природних ресурсів – це більше подібне на привід для війни, а не на причину.

Можливо більш імовірною причиною є людські ресурси. Демографічна проблема в РФ є дуже гострою, стрімко зростає кількість мусульман, китайців. На фоні прагнення КНР повернути території, анексовані Російською імперією після програної Китаєм опіумних воєн, Московія зацікавлена у збільшенні кількості християн, у збільшенні кількості громадян, яких можна використати як гарматне м'ясо.

8. Серед пояснень причин російсько-української війни можна натрапити на погляд, що головною причиною є те, що війна стала потрібною як останній шанс повернути Україну до колоніального статусу: «російська сторона розглядала й розглядає соціокультурну та особливо геополітичну самоідентифікацію України виключно в рамках зони російських «привілейованих» інтересів, як елемент слов'янської єдності, «руського мира». Самостійність, «нетотожність» України з РФ сприймається як загроза та виклик. Отже, євроінтеграційний дрейф Києва від зони «привілейованих інтересів» Москви – головна причина нинішнього російсько-українського конфлікту»¹⁴. Таке пояснення не викликає заперечень, однак воно не є повним – мотив «не втратити шанс повернути Україну в колоніальний стан» також має свої причини, це може бути реваншизм, може бути прояв імперськості, а може бути і якась інша причина. Водночас, відсилання до імперськості також не дає повної картини – чи ця імперськість – притаманна на ментальному рівні, чи це продукт якоїсь специфічної ситуації. Отже, для

повноти аналізу треба виявити саме глибинні причини, які перебувають на початку причинових ланцюгів, що завершуються воєнною агресією.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Для розв'язання поставленої пізнавальної проблеми треба поглибити аналіз причин аналізованої війни (там де це можливо) до з'ясування умов, які призвели до виникнення цих причин. Здобувши знання про умови, треба з'ясувати, чи є якісь однозначні критерії їх настання (аби на їх основі можна було сформулювати гіпотези та диспозиції міжнародних безпекових норм права). Далі треба оцінити отримані критерії з погляду можливості превентивного міжнародного санкціонування, аби мінімізувати імовірність появи причин війни.

Формулювання цілей (постановка завдання). Цілі можна сформулювати у вигляді такої послідовності питань, на які треба отримати відповіді:

1. Якими є головні причини виникнення російсько-української війни першої третини ХХІ-го століття?

2. Якими є умови, що призвели до появи цих причин?

3. Якими є однозначні критерії настання цих умов?

Не йдеться про те, щоб отримати вичерпні відповіді на кожне з цих питань, а про те, щоб принаймні отримати такі відповіді. Позитивний результат пошуку означатиме принципову можливість організувати міжнародну безпекову політику на підставі норм права, тобто у вигляді формально зафіксованих правил поведінки, порушення яких повинно викликати дії міжнародного співтовариства, прописані в санкційні норми. Водночас змістом заданої санкційної норми права повинні бути економічні та інші санкції супроти держави, що стала на такий шлях свого розвитку, за якого методом розв'язання проблем може стати агресія.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насамперед доцільно з'ясувати, чи можуть бути ще якісь причини аналізованої війни, крім тих, які розміщено в огляді попередньо виконаних досліджень і визначити найвагоміші з-поміж них. Додатковий матеріал для аналізу дає інформація про війну, що з'явилася після стрімкого зростання її інтенсивності (зіткнення перестало бути регіональним, війська РФ перейшли до масштабних наступальних дій).

У подальшому аналізі буде використано терміни, які можуть мати різночитання в різних авторів. Для уникнення некоректного розуміння змісту подальших міркувань доцільно уточнити ці поняття. Держави можна розрізняти за тим, чи є в них якісь

¹² Фігурний Ю. С. Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки. *Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки*: монографія / П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ, 2018. С. 166.

¹³ Василенко В. Вказ. праця. С. 28-29.

¹⁴ Пашков М. Російсько-український конфлікт: фактор відчуження. *Агора: Російсько-українські відносини: від травм та конфліктів до примирення та співучасті*. 2015. Вип. 15. С. 22.

галузі централізовані і, якщо так, то скільки є таких галузей. Держави, в яких якась кількість (частина або всі) галузей буття централізовані, називатимемо тоталітарними. Чим більше галузей централізовано, тим тоталітарнішою є держава. Державу, в якій економіка децентралізована, а політика централізована (допустимою є діяльність тільки однієї партії; діяльність всіх решта партій є фактично забороненою, незалежно від того, дозволена їхня діяльність формально, чи ні) назвемо фашистською. Державу, в якій централізовані всі галузі соціального буття, тобто абсолютно тоталітарну, назвемо соціалістичною. Згідно з цим, для прикладу, в КНДР є соціалізм, в РФ і КНДР – є фашизм (політика там монополізована, а економіка - децентралізована). Водночас, РФ є імперією, тоді як КНДР і КНР – ні. Навіть якщо, КНР кваліфікувати як імперію (через уйгурів), то потреба в силовому «обручі» в цій країні є меншою (треба обмежувати силою лише прибічників демократії), аніж в РФ (треба обмежувати силою і прибічників демократії, і прибічників звільнення від колоніального стану). Отже, РФ – це фашистська імперія, СРСР був соціалістичною імперією, яку можна віднести до найтоталітарніших держав в історії людства.

Перейдімо до аналізу причин війни РФ супроти України. До зазначених раніше причин треба додати ще принаймні декілька. Одна з них – потреба легітимізування влади в фашистських імперіях, де дуже часто єдино можливим способом виявляється ведення війни. Для обґрунтування цієї тези можна запропонувати такий ланцюг міркувань.

1. У разі, коли влада централізована, виникають особливо сприятливі умови для зловживань з боку владної верхівки.

Імперії змушені підтримувати високий ступінь централізації, монополізації влади. Імперія не може бути демократичною, бо в такому разі в колоніях до влади прийдуть колоніальні етноси і почнуть здобувати незалежність від метрополії. Політичний лідер імперії має змогу скористатись зосередженою в своїх руках повнотою влади (це доповнюється відсутністю можливостей демократичного контролю), для зловживань (наприклад, корисливих зловживань, зловживань під час кожного наступного здобуття влади на виборах, якщо такі формально існують). Як тільки такі зловживання вчинені – виникає бажання будь-якою ціною не віддати владу, бо в іншому випадку буде загрозувати відплата. Якщо це були корисливі зловживання, то ті, хто постраждав від влади такого правителя, матимуть змогу притягнути його до відповідальності. Якщо цей політичний лідер прийшов до влади брутально, тобто з порушеннями законодавства (а тим самим він відібрав її у свого конкурента), то такий правитель також буде прагнути не віддати владу, бо також буде покараний. Крім того, чим триваліший період керівник може

користуватися владою, тим більшим стає розуміння своєї безкарності, а це сприяє подальшим зловживанням. Отже, ступінь несприйняття можливості віддати владу зростає зі збільшенням тривалості користування нею, і кожним наступним успіхом в долатті перепон на шляху продовження своєї влади.

2. Якщо політичний лідер скористався можливістю зловживання своєю владою, то прагне будь-якою ціною зберегти її, отже легітимізувати.

У разі, коли в державі чинний демократичний режим правління, владу легітимізують через вибори. У разі недемократичного режиму – у правителя також періодично виникає потреба підтвердити оточуючим свою ефективність, результативність своєї влади. Способами легітимізування влади в такому разі можуть бути: 1) економічні успіхи, 2) загарбницькі війни, 3) репресії. Легітимізація влади через реально демократичні вибори є нереальною, якщо лідер країни зловживав владою. Використати процедуру виборів для збереження влади у разі попередніх зловживань можна тільки фальсифікуючи результати виборів.

Розгляньмо можливість легітимізації влади в фашистській імперії через економічний успіх. В імперії з фашистським режимом правління (прикладом такої імперії є РФ) можливість економічної легітимізації (іншими словами, можливість економічного успіху) є дуже обмежена. Це зумовлено тим, що імперія не може допустити неконтрольованого ринку – в такому разі багатими можуть стати представники колоніальних етносів, а той, хто здобуває економічну владу, має засоби, щоб здобути політичну владу. Зважаючи на це, у фашистській імперії потрібно, щоб економіка була під жорстким контролем силових структур. Це вже не вільний ринок, який є в капіталістичній демократичній країні, а напіввільний ринок. Держава з напіввільним внутрішнім ринком є неконкурентоздатною порівняно з державою зі справді вільним внутрішнім ринком.

Навіть якщо в імперії є прибуток (для прикладу завдяки великим сировинним ресурсам), то він не перетворюється в розвиток економіки, бо розвивається тільки та її частина, яка є під протекцію силових структур, отже гроші, які з'явилися, ідуть на резерв (у разі, якщо для держави звичною практикою є ведення воєн, то на резерв для протидії можливим санкціям під час наступних воєн), або на збагачення правлячої верхівки. Переважна більшість громадян живуть в бідності. В підсумку – економічна легітимізація влади в фашистській імперії могла б бути досить рідкісним явищем.

Легітимізація через репресії – засіб з найнижчою популярністю. Отже, у фашистській імперії легітимізування влади повинно відбуватись через воєнні успіхи, тобто через ведення загарбницьких воєн. Порівняймо хронологію воєн і виборів президентів у РФ (див. табл. 1).

У початковий період існування РФ навіть незважаючи на несприятливий економічний стан (для розвалу СРСР ціни на нафту були знижені до максимально можливого рівня), тож на самому початку ресурсів для ведення воєн було не надто багато. Однак, навіть незважаючи на це, провадились війни (це означає, що, якщо легітимізація влади справді ставала причиною війни, то це була достатня, але не обов'язкова умова). Перша війна, яку можна витлумачити як засіб легітимізації влади – Перша чеченська війна, війна супроти незалежної країни, яка скористалась правом на самовизначення і офіційно вийшла зі складу РСФСР, здобувши незалежність. Цю війну було розпочато перед другими виборами Б. Єльцина. Однак РФ програла війну і вибори довелось фальсифікувати.

Приходу до влади В. Путіна передувала Друга чеченська війна. Керував війною В. Путін. Регулярна війна почалася у вересні 1999-го року, а 20 березня 2000-го року війська РФ взяли під контроль всю територію Чеченської Республіки Ічкерія. Через шість днів 26-го березня відбулись вибори президента РФ, на яких перемогу здобув В. Путін.

Другі вибори Путіна відбулись у березні 2004-го року. Оскільки після розвалу СРСР ціни на енергоносії знову «відпустили», вони почали зростати, і це стало помітно в РФ. Тому В. Путіна вибрали на фоні економічного успіху (зумовленого, щоправда не його здатностями ефективного господарника, а згаданим зростанням ціни на нафту).

Після перебування на посту президента у 2008-му році Путін практично передав владу «технічній кандидатурі» (для того, щоб знову повернути владу В. Путіну) Д. Медведєву. Очевидно він також мав потребу продемонструвати, що він як президент також не «слабак», тому в тому ж 2008-му році розпочав війну супроти Грузії.

У березні 2012 року в РФ знову відбулись президентські вибори. На цих виборах для перемоги провладного претендента (повернення В. Путіна до влади) довелося знову фальсифікувати, причому масштаби фальсифікацій викликали посилення протестного руху, який виник ще раніше у зв'язку з виборами в Думу. Протестний рух був настільки сильним, що в 2013-му році поширеною стала думка, що цей

Таблиця 1

Зіставлення дат початку воєн за участю РФ та президентських виборів в РФ*

Дата	Конфлікт	Результат конфлікту	Вибори президента в РФ
1991–1993	Гібридна війна Росії проти Грузії	Встановлено проросійську владу	Перші Вибори Президента Росії (на той момент – республіки в складі СРСР)
1991–1993	Гібридна війна Росії проти Грузії	Абхазія стала de facto маріонетковою державою	
1992	Гібридна війна РФ проти Молдови	Придністров'я стало de facto маріонетковою державою	
1992–1997	Гібридна війна РФ в Таджикистані за утримання впливу РФ	Мирний договір	
1994–1996	Перша чеченська війна	Ічкерія стала de facto незалежною державою	Президентські вибори в РФ 16 червня 1996. Вибрали Б. Єльцина.
1999–2009	Друга чеченська війна	РФ повернула контроль над Чечнею	Президентські вибори в РФ 26 березня 2000. Вибрали В. Путіна.
			Президентські вибори в РФ 14 березня 2004. Вибрали В. Путіна.
2008	Війна РФ супроти Грузії	Південна Осетія стала de facto маріонетковою державою	Президентські вибори в РФ 2 березня 2008. Вибрали Д. Медведєва.
			Президентські вибори в РФ березень 2012. Вибрали В. Путіна.
2014 – по сьогодні	Війна РФ супроти України	Незавершена війна	
2015 – по сьогодні	Російське воєнне вторгнення в Сирію	Незавершена війна	
			Наступні президентські вибори в РФ. 2024.

* Укладено автором

протест ніколи не закінчиться. У цій ситуації знову виникла потреба у війні – треба було переключити увагу громадян на інші проблеми і укріпити владу черговою успішною «малою війною». Отже, для легітимізації влади В. Путіна (легітимізація влади полягала в цьому випадку в її укріпленні) виникла потреба у війні. Нею стала війна РФ супроти України, розпочата в 2014 році.

Наступні вибори (президент Путін продовжив тривалість між виборами з 4-х до 7-ми років) мають відбутися в березні 2024-го року. Очевидно окупація Білорусі, перехід 24-го лютого 2022 року до високоінтенсивної повномасштабної війни з Україною призначені для того, щоб легітимізувати наступні вибори 2024-го року.

Отже, потреба легітимізації влади в тоталітарних імперіях може бути однією з причин воєн, і очевидно є однією з причин аналізованої війни.

Ще однією з можливих причин виникнення війни може бути несприйняття тоталітарною країною (яка є в різних аспектах менш привабливою від сусідніх демократичних країн) цих сусідніх привабливіших країн. Наприклад, якщо в сусідній країні є вищий ступінь свободи (свободи інформації, свободи виборів та ін.), якщо є більші можливості для розвитку економіки, добробуту, то це є загрозливим зразком для населення тоталітарної країни. Це може викликати прагнення у власного населення чинити зміни, за зразком до згаданих сусідніх держав. Очевидно, що загарбавши сусідню державу, такий зразок усунуть, і продемонструють у що перетворюється внаслідок війни подібний зразок. Щоправда на кордоні постануть нові зразки, щодо яких у володарів тоталітарної держави виникатиме така сама реакція.

Щодо відміни у відчутті свободи (і в реальному її ступені) фашистської імперії і демократичної держави важливо додати уточнююче пояснення. Для цього треба розрізнити два типи імперій за територіальним розміщенням метрополії і колоній. Якщо приєднання колоній відбувалось шляхом завоювання сусідніх держав, то метрополія і колонії будуть в межах території, не розділеною на несуміжні частини. Таку імперію назвемо цільнотериторіальною (наприклад Османська імперія, Московська імперія, тобто Московія в період її існування від Московської держави до РФ). Якщо територія імперії розділена так, що метрополія є однією частиною, а колонії – іншою (іншими), причому метрополія не є суміжною з колоніями, то таку імперію назвемо територіально розподіленою (це, для прикладу, Португальська імперія). В територіально розподіленій імперії метрополія може жити за одними законами, а колонія – за іншими, причому в колонії режим буде більш тоталітарним, оскільки, треба утримувати колоніальний етнос в покорі. В такому разі громадяни в метрополії будуть виховані в дусі

більшої свободи від громадян в колоніях. На противагу цьому, в цільнотериторіальній імперії треба створити закони, які є однаковими для всієї території, а оскільки цими законами треба утримувати в покорі колоніальні етноси, то метропольний плебс потрапляє в близькі за ступенем свободи умови, як і етноси колоній, розміщені на окраїнах імперії. Отже, громадяни метрополії цільнотериторіальної імперії приречені бути духовно не вільними.

Якщо йдеться конкретно про мешканців України й РФ, зокрема віруючих, то ефект від порівняння їх свободи може ґрунтуватись на такому ході думки.

Ми (це від імені мешканця РФ) живемо погано, бо православні слов'яни мають жити саме так. У православних слов'ян такий особливий менталітет, що вони мають жити саме так. Водночас виявляється, що не всі слов'яни живуть так погано. Тих, що живуть заможніше, можна відмежувати. Скажімо, чехи, словаки, поляки, хорвати та інші живуть краще. Це можна пояснити їхньою неправильністю – в них неправильна віра (вони католики). А ось українці і білоруси підходять під правильність – серед них велика частина православних. Якщо ж вони починають жити інакше (демократичніше, заможніше), то виявляється, що і ми можемо жити інакше. Звідси у влади такої імперії виникає очікувана реакція – ні, ці наші сусіди не мають права жити краще від наших громадян, вони не мають права давати підстави для сумніву, що ми не успішні, не мають права давати зразків для наслідування. Існування таких сусідів загрожує владі Московської імперії.

До важливих глибинних причин воєн, які могли відіграти роль у виникненні аналізованої війни, належать такі взаємопов'язані властивості як ментальність, етнічний характер, тип культури. Кожне з цих явищ має в своїй структурі низку елементів. Не беручись за системне висвітлення цього питання, доцільно подати принаймні ті його фрагменти, які можуть пояснити, чому виникла аналізована війна. (Уміщені перед цим міркування про ступінь свободи громадян в спільноті актуальні також в цій темі, оскільки ступінь реальної свободи формує ступінь духовної свободи людини).

Вагомою причиною воєн може бути спосіб культурної адаптації спільноти. Одним з джерел поведінки людини (чи спільноти) є узагальнення попереднього досвіду: якщо в якійсь ситуації ось-така дія виявилась успішною (принаймні суб'єкт оцінює її як успішну), то в разі повторення цієї ситуації він виконуватиме таку саму дію. Якщо успіх підтверджуватиметься далі, то буде робитись висновок, що «ми робили правильно». Суб'єкт (спільнота) міркує таким чином: наша експансіоністська ментальність дала нам велику країну. Отже, будемо так робити далі. Потурання агресії провокує подальшу агресію. Якщо негативну соціальну практику соціум

не карає, то використання цієї практики буде продовжуватися і витлумачуватись як стандарт поведінки. Отже, культивування спільнотою упродовж історії свого існування експансіоністської поведінки щодо сусідів призводить до виникнення своєрідного експансіоністського культурного типу, ментальної експансіоністськості, імперськості. Стандартним проявом такої ментальності стає збройна експансія.

Одним з джерел агресії може бути така ментальна складова як месіанство, обраність. Хід думки тут такий: 1) якщо ми особливі, то без нас інші не можуть; 2) якщо вони без нас не можуть, то вони нам винні; 3) якщо вони нам винні, то вони повинні віддавати; 4) якщо вони не віддають, то ми маємо право відбирати. Отже, якщо ми відчуваємо, що ми особливі і цю особливість витлумачуємо як позитивну якість, значить маємо право вирішувати чужу долю.

З-посеред зібраних імовірних причин війни треба, згідно з попереднім задумом, відібрати найбільш і водночас найвагомійші причини, проаналізувати умови, в яких можуть розвиватися ці причини. Це дасть змогу з'ясувати, чи можна виявити якісь однозначні критерії цих умов, щоб увести їх як формальні критерії в диспозиції міжнародних безпекових норм для превентивного санкціонування тих країн, які прямують до стану агресивності. На підставі виконаного аналізу вважаю, що найвагомійшими причинами аналізованої війни є:

1. Експансіоністська (імперська) ментальність (історія Московії – це історія загарбницьких воєн і постійного збільшення території, яка відклалась у ментальності цього етносу як стандартна форма поведінки).

2. Тяжіння правителів тоталітарних держав до мінімізування імовірності втратити владу (через боязнь відповідальності за численні зловживання нею), що збільшує імовірність легітимізування влади через воєнний успіх.

Це не означає, що решта причин не відіграли жодної ролі у спричиненні війни РФ супроти України. Однак їх можна віднести до категорії додаткових аргументів.

Обидві виокремлені причини є взаємопов'язані. Імперська ментальність етносу є продуктом тривалої історичної його практики. Спільнота поступово втрапить цю ментальність, після того, як перестане бути імперією і потрапить в умови, подібні до тих, які є в Європейській Спільноті (де безпека кожної країни ґрунтується на засаді не переглядати кордони, оскільки такий прецедент відкріє скриньку Пандори). Водночас імперськість, імперія (особливо цільнотериторіальна імперія) пов'язана з тоталітаризмом, оскільки потребує перебувати в тоталітарному стані, аби не втратити колонії. Отже, світ стане безпечнішим, коли імперії будуть позбавлені

своїх колоній, стануть меншими і внаслідок всього цього не загрожуватимуть іншим (насамперед сусіднім) державам.

Тоталітаризм полегшує і зловживання владою, і можливості утримувати її якомога довше (щоб не нести відповідальність за зловживання). Іншим варіантом є передача влади довірній людині (це може бути син, як це є, для прикладу, в КНДР, і до чого йшло в Румунії), які гарантуватимуть пожиттєву недоторканість такого правителя. Однак подібна передача влади не може відбутись через вільні вибори, а лише через фальсифіковані (тобто це також поставить нового правителя в умови бажання за будь-яку ціну не віддати владу. Якщо б Путін не мав змоги бути обраним третій раз, і в правителя не було потреби легітимізувати владу через війну, то ймовірно аналізованої війни могло б не бути, принаймні підстав для її виникнення було б менше.

Проаналізуємо як аналогію приклад з адміністративною владою в довільному трудовому колективі. Якщо керівник підрозділу знає, що через невеликий період його неминуче замінить хтось інший (з великою імовірністю той, хто на даний момент є його підлеглим), то він може передбачати, що в разі зловживань щодо своїх підлеглих, один з яких стане керівником, він може зазнати санкцій збоку колишніх підлеглих. В такому разі він намагатиметься не зловживати. Якщо поставити в подібну ситуацію правителя держави (що він, скажімо, не може обиратися більше двох термінів, а сумарне перебування на цій посаді обмежене, наприклад, вісьмома роками), то в нього будуть більші бар'єри перед зловживаннями, а отже менша потреба легітимізувати потім свою владу не виборами, а воєнними успіхами чи репресіями. Ці індикатори демократичності цілком успішно можуть бути введені в гіпотезу норми міжнародного безпекового права, яка мала б стати обов'язковою для виконання всіма членами ООН. Санкція такої норми права могла б містити економічні та інші обмеження для такої країни (не обтяжливі для інших країн), а небажання підпадати під всезагальні санкції мало б спонукати держави прямувати до утвердження демократії в засадах змінності влади, а в підсумку, і в ментальності.

Доцільно також з'ясувати, наскільки реальним є запровадження такої міжнародної безпекової норми з огляду на готовність держав до такого обмеження. Для більшості демократичних держав, ці норми сумісні з їхніми конституціями. Для формальних монархій, в яких реальна влада є виборною (тобто за суттю ці держави є республіками), така норма також не викликає потребу вносити якісь зміни в законодавство. До держав, яким може бути проблемно перейти до таких правил поведінки, мабуть, належать тільки абсолютні монархії. Такими сьогодні є

Бруней, Катар, Оман, Саудівська Аравія, Есватіні, ОАЕ і Ватикан. Оскільки ці країни не є імперіями, то для них можна було б зробити виняток.

Висновки

На підставі аналізу причин російсько-української війни першої третини ХХІ-го ст. як головні виокремлено: експансіоністську (імперську) ментальність російського етносу, яка формувалася упродовж практично всієї його історії узагальненням сприйманої як успішну практики експансіонізму, і тяжіння правителів тоталітарних держав до мінімізування імовірності втратити владу (через боязнь відповідальності за численні зловживання нею), що збільшує імовірність легітимізування влади через воєнний успіх. Принаймні друга з цих причин «визріває» в умовах збільшення тривалості перебування правителя при владі – чим більша тривалість, чим більша

імовірність ніколи не втратити владу, тим усвідомлена безкарність полегшує спокусу зловживати владою. Водночас зростання кількості зловживань викликає пропорційне зростання небажання віддати владу, оскільки в такому разі може настати відповідальність за зловживання. В такому разі, потреба утримати владу, легітимізувати її підштовхує такого правителя до війни як засобу легітимізації влади. Отже, визначальним чинником, який сприяє переліченим негативним тенденціям, є тривалість перебування правителя при владі. Обмежуючи цей період, можна зменшити імовірність виникнення підстав легітимізувати владу за допомогою війни. Такий параметр, як тривалість перебування при владі легко увести в гіпотезу норми міжнародного безпекового права, щоб санкціювати ті держави, в яких правила зміни влади допускають описаний ланцюг причинових зв'язків, який завершується війнами.

Інформація про автора:

Дуцяк Ігор Зенонович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри туризму
Національний університет «Львівська політехніка»
12, вул. Степана Бандери, Львів, 79000, Україна

Information about the author:

Dutsiak Ihor Zenonovich,
Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Tourism
National University "Lviv Polytechnic"
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79000, Ukraine